

T. Szabó Levente

Text Criticism and Cultural Constructions in Mid-Nineteenth-Century Hungarian Literature

Based mostly on its own historical self-definition (that has imagined the discipline along the rules and ideals of the natural sciences) text criticism is usually regarded as a semi-transparent frame of allegedly mechanical rules. The paper tries to explore the interpretive side of the discipline by identifying a historical poetics for the very same discipline and foregrounding the politics of it: the subtle power framework that sheds light not only on the literary knowledge, but also on the construction of this knowledge (not only to the *savoir*, but also to the production of it: to the *savoir-faire* – to paraphrase Marc Ferro’s well-known distinction). The examples through which the question unfolds are more or less linked to the (often debated and questioned) nineteenth-century text editions prepared by Pál Gyulai, these being perceived as structures that both envisage meanings and enforce values.

Szövegekritika és kulturális konstrukciók a XIX. század közepén²⁴⁰

Gyulai Pál némely szövegkiadásának, akárcsak a XIX. század számos edíciójának nincs túlságosan jó híre abban a szövegkritikai gondolkodásban, amely a szinkrón vagy diakrón szövegek hagyományozásában lehetősége szerint a lehető legteljesebben el kívánja tüntetni a szerkesztői munkálkodásnak („beavatkozásnak”) a nyomait, s így a hagyományozó érdemét épp abban látja, hogy nemcsak le tudja tisztítani a hagyományozás nyomaitól a szöveget, hanem ezáltal úgymond kívül is képes maradni magának a hagyományozódásnak a folyamatán.²⁴¹ Németh G. Béla véleménye Gyulai Madách-filológiájáról és ezen túlmenően, általában Gyulai filológiai gondolkodásáról, jól példázza ezt a viszonyulást (még akkor is, ha idioszinkretikusnak tünteti fel az eljárást és Gyulait mintegy tájékozatlan kivételnek tekinti, és nem olyannak, akinek az eljárása netán egy paradigma részeként szemlélhető): „[Halász – Madách újabb kiadója] [a] kéziratos anyagot összevetette a legjelentősebb kiadásokkal, s visszaállította az eredeti szöveget. Erre nagy szükség is volt, mert Gyulai Pál a maga Madách-kiadásában sok változtatást eszközölt költőnk szövegén, esztétikai megfontolásokból s a segíteni akarás szándékával. Hasonlóképpen járt el tehát, mint Kemény Zsigmond műveinek közrebocsátása alkalmával. Nem volt filológus alkat, filológiai iskolázottsággal pedig szinte nem is rendelkezett. A szigorú szövegűség jelentőségét be sem látta, meg sem értette.”²⁴² Talán az sem lehetne értelmetlen kérdésfelvetés, hogy mit is jelent a XIX. században a filológusi iskolázottság és alkat, és hogy hogyan válik vagy válhat valaki filológussá és hogy Gyulai Pál ilyen értelemben valóban olyannyira nem vált-e azzá, de hadd közelítsem az adódó kérdésemet első lépésben nem kizárólag Gyulaira fókuszálva: olyannyira kivételesek-e a

²⁴⁰ This work was supported by the Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation, grant no.: 818/2000.

²⁴¹ Ennek a koncepcióinak az előfeltevéseiről és a szövegkritika értelmezésfüggőként való szemlélésének folyamatáról és következményeiről l. DÁVIDHÁZI Péter: *A hatalom szétesztása. Klasszikus, modern és posztmodern a szövegkritikában.* = D. P.: *Per passivam resistantiam. Változatok hatalom és írás témájára.* Argumentum, Bp., 1998. 209–225.

²⁴² NÉMETH G. Béla: *Utószó.* = KATONA József és MADÁCH Imre: *Válogatott művei.* Szépirodalmi, Bp., 1974. 1178–1179.

Gyulai Madách- vagy épp Kemény-kiadásában előtérbe kerülő szöveghagyományozási eljárások a XIX. század folyamán, mint ahogyan az idézett vélekedés sugallná? Ha a Mezei Márta által leírt eseteket²⁴³ vesszük alapul, vagy épp a nem kevés szöveget kiadó Toldy Ferenc esetét²⁴⁴, úgy tűnik, hogy Gyulai gyakori, de nem minden kiadásában egyformán érvényesülő eljárása: a szelekció, és az, ami ezt indokolni látszik: a szövegkritikus felhatalmazottsága a szövegek hagyományozási folyamatába való beavatkozásra, a szövegeknek az épp aktuális értékekhez való hozzáigazítása, s így értékessé tétele érdekében – nem kivétel, hanem épp norma, egy jól kontúrozható szövegkritikai praxis része. Mindez arra késztet, hogy ne jelenlegi, egyébként ugyancsak a XIX. századból hagyományozódó²⁴⁵ szövegkritikai elképzeléseinket kérjük számon ezeken a kiadásokon, hanem megpróbáljuk olyan szövegkritikai teljesítményekként elgondolni őket, amelyek (ugyan nem használhatók a szóban forgó oeuvre jelenkori „megismerésére”, ám) igen sokatmondóak azon tekintetben, hogy milyen jelentések jönnek (és hozhatók) létre adott szövegekről vagy szövegkorpuszokról, illetve hogy milyen kultúra- és tudományfogalom keretei között használ szövegeket és életműveket az őket létrehozó szövegkritikus irodalomszemlélete (ezen belül: szövegfogalma).

Egy ilyesfajta kísérlethez kiindulópontom az a szövegkiadás, amelyet Gyulai Pál Madách halála után, Madách fiának felkérésére végzett el, és amely Madách *Összes művei* címmel 1880-ban jelent meg három kötetben.²⁴⁶ A kiadás előszavában maga Gyulai nemcsak a kiadás történetét részletezi, hanem a szövegek megőrzésének és változtatásának logikáját is: „[...] mellőztem mindazt, amit akár esztétikai, akár irodalomtörténeti tekintetben, akár a költő jellemzése szempontjából csekély becsűnek, vagy éppen érdektelennek ítélttem. Az így kiválasztott műveken itt-ott javítottam is, de a javítások nem lényegbe vágók, inkább csak egy pár nyelvhibát igazítottam ki, csak egy-egy tollba maradt szót iktattam be, csak egy-egy mondatnak adtam más fordulatot a mérték vagy rím kedvéért. Egyszóval csak azt tettem, sőt jóval kevesebbet [!], amit maga Madách is megtett volna, ha maga rendezte sajtó alá gyűjteményét.”²⁴⁷ Amit Gyulai minimális változtatásként tüntet fel, nem más, mint egyes szövegek átírása, a ciklusok átszervezése, átnevezése vagy eltüntetése vagy épp létrehozása. Magam nem arra hívnám fel a figyelmet, hogy az eredeti kéziratokhoz képest tévedésektől és önkényességektől terhes²⁴⁸, hanem arra tennék első lépésben kísérletet, hogy Gyulai szövegközlési

²⁴³ MEZEI Márta: *A kiadó mandátuma*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998.

²⁴⁴ Érdemes például Csokonai-kiadásának a címébe foglalt *minden* fogalmának a pragmatikáját felemlíteni: „alatta [ti. a *Csokonai minden munkái* alatt – T. Sz. L.] egyéb nem gondolható, mint valamely író mindazon írásai, mik általa nagy közönség elébe szánattak, vagy becsők, vagy jellemzetességöknél fogva a sajtóra igényt tarthatnak.” (TOLDY Ferenc: *Előszó*. = CSOKONAI Mihály *Minden munkái*. *A szerző saját kézíratai s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, számos kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel s életrajzzal bévezetve*. Hartleben K. Adolf, Pest, 1846. V.). Természetesen, hogy minek van „becse” vagy melyik szöveg „jellemzetesebb” (valamely másikkal képest) a teljes életműre nézve, azt a szöveg kiadója hivatott eldönteni.

²⁴⁵ Az 1874-es Petőfi-díszkiadás (s így implicite Gyulai álláspontja és teljesítménye) ellen tiltakozók már egy ilyen szövegkritikai poétikából veszik az érveiket, akárcsak a Gyulai Madách-kiadását felülbírálni kívánó Palágyi Menyhért (I. pl. [PALÁGYI Menyhért]: *Madách kiadatlan költeményei*. Jelenkor 1896. december 6., 41. sz., 1.)

²⁴⁶ MADÁCH Imre: *Összes művei*. I–III., kiadta GYULAI Pál: Athenaeum, Bp., 1880.

²⁴⁷ GYULAI Pál: *Előszó*. = MADÁCH 1880. IV.

²⁴⁸ Már Palágyi felmérte a Gyulai által kihagyott és átalakított lírai szövegek nagyságrendjét, amikor így írt: „[...] az Athenaeum-társulatnak Madách Imre *Összes Művei* [!] című háromkötetes kiadványa még egyáltalán nem tökéletes gyűjtemény, és teljességgel nem felel meg annak, amit címe ígér. [...] *Összesen százhat darab költeményt számláltunk össze*, melyek az Atheneum által

megoldásait értelemképzőként interpretáljam²⁴⁹; első kérdésem tehát arra irányul, hogy milyen jelentések jönnek létre ennek a szövegkiadásnak a lírai szövegeket csoportosító részében a kéziratokban megragadható értelmekhez képest.

A Madách által hátrahagyott kötettervben a *Kertben Etelkéhez* című vers a szövegek összefüggésének egy olyan lehetőségét látszik megnyitni az első, *Szerelem* címet viselő cikluson belül, amelynek mozzanatai: a lánnyal való találkozás, az iránta való érzés konszenzuális modellálása (*Nyilvános titok*), a tőle való – a ki nem fejtett körülmények folytán – szükségszerű, ám elviselhetetlen búcsú, a sugallt hűtlenség (*A hűtelen*). Az ezt követő *Önvád* a feltételezett kontextusban a korábbiakban a megszólaló partnerére hárított felelősség helyett a „történet” szemléltetésének egy másik lehetőségét mutatja meg: amelyből maga az elbeszélő sem mondható ártatlannak. A két szövegben felvillantott perspektíva annyira elkülönül, mindkettő olyannyira magának vindikálja a hibát, hogy – főként ha arra figyelünk, hogy ugyanazon elbeszélő/megszólaló táplálja mindkét perspektívát – az általam feltételezett történet szerűséget akár alá is aknázza, egyetlen eset kivételével. Ha esetleg azt feltételezzük, hogy a versek lírai megszólalója önnön történetét egymással inkompatibilis, de ettől függetlenül egymás mellett érvényes értékek, perspektívák mentén próbálja meg láttatni.

Abban az esetben, ha nem gondolható el ilyen elbeszélő, akkor a szóban forgó néhány szöveg épp diszperzivitása révén tud egyetlen potenciális történetnél többet felidézni, amelyek már nemcsak Etelkéhez köthetők, hanem más, netán a szövegekben név nélkül megszólított vagy fel említett kedvesekhez.

Efelől több mint érdekesnek tűnhet az, ahogyan ugyanazok a szövegek eltérő szövegkörnyezet és sorrend révén teljesen más irányba konvergálnak Gyulai szövegkiadásában.²⁵⁰

Gyulai mindenekelőtt kiiktatja a *Nyilvános titok* című verset (amely olyan értelemben teljes kiiktatás, hogy a ciklus vagy a kötet más helyén sem jelenik meg) s így egyértelműbbé teszi a Madách ciklusfelépítésében csupán potenciálisan jelenlevő történet szerűséget. Ez a történet viszont már nem az a történet, hisz Gyulai a potenciális történetnek azt a pontját helyezi át, amely az egyértelmű perspektíva-kezelést kezdi ki, s amely inkompatibilisan differens értékek felől is egyformán érvényesen elmondhatónak tételezi a történetet (tehát amely szerint *különböző, összeférhetetlen, de egyformán érvényes* magyarázatok adhatók a megjelenített szerelmi kapcsolat kudarcára). Az *Önvád* című szöveg meg úgy helyeződik át, hogy már egy másik szöveghez kapcsolódják, az általam elkezdett potenciális történetnek legyen valamiféle summázó végpontja. A *Veszélyes játék* című vers, amely a kötettervi ciklusnak egy későbbi

kiadott *Összes művekben* nem találhatók s eddig egyáltalán sehol sem jelentek meg.” ([PALÁGYI] 1896. I. – kiemelés az eredetiben – T. Sz. L.). De már maga Gyulai is jelezte előszavában, hogy: „[a]z összes gyűjteménynek mintegy harmadrészét mellőztem így. Úgy hiszem, hogy az elhunyt szerző szándéka szellemében cselekedtem. Ő maga is sokat mellőzni akart, többet kihúzott vagy újrადolgozni szándékozott, némelyeket két kidolgozásban hagyott hátra.” GYULAI 1880. V.

²⁴⁹ Madách kéziratban hátrahagyott verseinek szövegű kiadását HALÁSZ Gábor végezte el, magam is a kéziratokra és erre támaszkodom: MADÁCH Imre: *Összes művei*. (Szerk. HALÁSZ Gábor). Bp., 1942.

²⁵⁰ Egy másik példával is szemléltetve: a *Benyomások* elnevezésű ciklus első darabjába (amely esetében talán egy következő lépésben nem elhanyagolható az sem, hogy eredetileg nem ciklusnyitó pozícióban és nem az adott versciklusban jelenik meg), a *Nyári esténbe* Gyulai, a paratextus megváltoztatásán túlmenően betold még két versszakot, amelyek az eredeti szövegnek a szegénységet értéktelített és kiegyensúlyozott állapotként feltüntető koncepcióján túlmenően annak kompenzáció-jellegét hangsúlyozzák, illetőleg szembeállítják a többre vágás és az érvényesülés illúzióteremtőként percipiált természetével.

pontján bukkan föl, Gyulai kiadásában viszonylag kezdőpont, tehát szövegkörnyezetének tetemes részével előbbre hozódik, úgy, hogy az általa elindított történetnek az *Önvád* című szöveg képezze a végpontját. A *Veszélyes játék*, a *Mentség*, a *Visszaveszem*, *leányka* és a *Búcsú* azonban a ciklus későbbi pontján egyértelműen beazonosítja és Karolina névvel nevezi meg a kedvest²⁵¹, a *Mentség* kivételével áthelyezett szövegek viszont egy meg nem nevezett kedvessel való kapcsolatot járnak körül. Az *Önvád* így úgy tünteti fel ezt az újabb kapcsolatot, amely akár párja is lehet az előbbinek bizonyos értelemben: amíg ott a kedves hűtlensége tette egyértelművé a boldogtalanság okát, addig itt a megszólaló téves döntése az, ami lehetetlenné teszi a visszatérést az egyértelmű, kiegyensúlyozott léthez. Ami etikailag nyugtalanító volt Madách szerkesztésében, az tehát Gyulainál egyértelműsítődik: vagy a megszólalót, vagy a kedvest terheli a vétség a kapcsolat megromlásáért, de olyan történet – legalábbis Gyulai szövegrendezése szerint – nem képzelhető el, amelyben mindkettő tévedett volna, és amely mindkét, amúgy összeférhetetlen tett felől egyformán érvényesen elmondható lenne. Azonban, hogy a tettek és azok elbeszélhetőségének egyértelmű etikáját létrehozza, Gyulai kénytelen átrendezni a ciklust: szövegek kerülnek új helyre, új szövegkörnyezetbe, új sorrendbe és némiképp akár a belső szerkezetük is átrendeződik (hisz például nem mindegy, hogy egy vers Karolinától való búcsúként nevezi-e meg önmagát vagy sem, *bárki* is legyen Karolina).

A kötettervi cikluson belül nem „történetesíthető” minden egyes vers: azaz nem biztos, hogy mindegyikhez rendelni lehet olyan szövegkörnyezetet, amelyből ennek vagy annak a szerelemnek több aspektusa bontakozna ki, vagy éppenséggel az aspektusok *összefüggése* volna a hangsúlyos. Például a *Borbálához* című és a Madách által hét szöveggel hátrébb elhelyezett, *Szív és ész (Borkához)* címet viselő szövegek között látszólag annyira nincs közvetlen viszony, a szövegeket ugyanabba a történetbe visszautaló jelzés, hogy a két szöveg Borbálája akár két, különálló Borbálaként is elgondolható. Gyulai szöveggözlése a két szöveget olyannyira egymás erőterébe vonja, hogy nemcsak egymás mellé helyezi őket, hanem az utóbbi zárójeles alcímét címbe emeli, míg korábbi címét elhagyja. A szövegek egymásutánja, az analóg cím így olyan olvasásmódot részesítenek előnyben, amely elsődlegesen *együtt* olvassa a verseket, és csupán másodlagosan próbálja különválasztani őket vagy behelyezni a ciklus, esetleg a kötet további verseinek a sorába. Még érdekesebb az, hogy az a szöveg, amely Gyulainál *Borkához* cím alatt jelenik meg, igazából nemcsak a *Szív és ész*, hanem valószínűleg a *Levelek* című ciklus *Hozzá, mint nőhöz* darabjának a *Borbálához* című vers (rész)versmértékéhez igazított parafrázisa is.

A *Szerelem* című ciklusnál maradván érdemes megfigyelni, ahogyan Gyulai szövegkritikai eljárásai nyomán a ciklus keretszövegei a cikluscímbe emelt szerelem vonatkozásában elbeszélte életet az *Első csóktól* a házasságig tartónak (a szövegek sorrendjében: *Otthon*, *Borura derü*) mutatják. Madách koncepciójában ez annyira nem hangsúlyos, hogy a *Borura derü* végsorait („Minden percért százszor áldjon istenem, / Gyermekeimnek anyja, szépem, kedvesem!”) követő egyik szöveg felütése egyértelműen egy más nőhöz, „Szöke Ipoly kicsi barna lányá”-hoz címeződik. Az *Otthon* című szöveg pedig a *Kedvcsapongások* ciklusban, néhány bordszó közvetlen kontextusában kevésbé a családi lét primátusát, hanem inkább hangulatát, a családban is jelenlévő kedélyességet jeleníti meg, amely a szöveg értelmében

²⁵¹ Természetesen, mindez csupán akkor, ha a *Búcsú Karolinától* című verset is ehhez a szövegcsoporthoz soroljuk. Ebben az esetben az ugyanattól a személytől való búcsúnak mutatódik meg több árnyalata, ha a szöveget disztinktnek gondoljuk az említett szövegcsoporthoz, akkor meg értelmezhető akár úgy is, mint amely épp az egyetlen személytől való búcsúzás módozatának a relativitását mutatja meg egy másik személytől való elválás lehetőségeire, érveire, gesztusaira való rámutatással. Ebben az esetben az is relevánssá válik, hogy az egyik búcsúnak megnevezett hősnője van, a másik esetében a konkretizálás elmarad.

nem elsősorban és kizárólag a feleségnek vagy a gyerekeknek, hanem nagymértékben épp a poharazó, mesélő baráti közösségnek is tulajdonítja ezt a kvalitást.

Azonban az a vers, amely alapvetően megváltoztatja a ciklus érzékelésének módozatait, a ciklus záró darabja. Madách kötettervében a *Legszebb költészet* című szöveg áll a ciklus záró darabjaként, amely a sokféle érzelmi kaland, élmény és érzés után a nyugodt birtoklásnak a képzetét úgy jeleníti meg, mint aminek értékét épp – a korábbi érzésekkel ellentétben – *elbeszélhetetlensége* sugallhatja. Gyulai kiadásában ez a vers nem szerepel, helyette viszont a ciklus közepéről, kissé eltérő tagolással a *Lélekerő* jelenik meg. Az eltérés, a korábbiak függvényében értelmezhető: az a szöveggondozó koncepció, amely valamiféle biografikus élet rendjével analóg kronologikus rendet lát a ciklusban, és ezt az első csóktól a házasságig gondolja el, természetszerűleg nem tud mit kezdeni azzal a beteljesült szerelmi érzéssel, amely a madáchi cikluskompozíció végpontján megjelenik, hisz ebben az esetben magának az *Összes művek* elején keretértelmezésként megjelenő életrajz ama kitételének mondana ellent, miszerint: Madách 1853 után a korábbi „boldogságnak – már csak romjait találja.

Sötét napok, a börtön éjénél sötétebb évek következének. Haza, *család* [kiemelés tőlem – T. Sz. L.], hit, remény, szeretet: mind oda, oda!”²⁵² A változtatás tehát az új cikluskompozícióban érzékelhetően koncepciózus, és alkalmazkodik a ciklus egész rendjéhez, épp ezért a cikluszáró vers mint telosz kiválasztásában épp az lehet különösképpen érdekes, hogy általa Gyulai milyen elbeszélőt/megszólalót feltételez (például a férfi elbeszélőnek milyen társadalmi nemi ideálját hozza létre). Egymás mellett mutatva a két verset, az előbb a kötetterv, majd Gyulai kiadásának utolsó darabját:

LEGSZEBB KÖLTÉSZEZET

Nem akkor költök én legédesebbet,
Midőn kezemben izgatott koboz van,
Nem élvezem költői képzeletnek
Legszebb virágit hullámozó dalokban.
Csak vágy a dal, sejtés, mely vonva von
Feléd, feléd, bűvös, tündéri hon.
Patakcsa az, zokogva mely siet le,
Ha itt-ott egy virágot elragad bár
S fényt von reá az ég csalóka tükre.
Más boldogság az, más hon, melyre ő vár,
Míg meglelvén a tenger árjait
Nyugtot talál s felejtí daljait.
Ah, megnyugodtam én is kebleden, hölgy.
Elhallgatott dalom. – Mit is zenegjen?
Amit csak sejte, mindaz most valót ölt, –
Mit szó nem bíra, bírom kedvesemben,
S keblére hajtva forró homlokom,
Legédesebb regéit hallgatom.

LÉLEKERŐ

Bátran megálltam fegyver fegyver ellen,
Nagyok haragjától nem rettegek,
De kétkedém, elég erős-e lelkem?
Hisz férfitól ez csak kötelesség.

Szerencse csábja nem győzött felettem,
Nem részegített meg szép szemsugár,
De kétkedém, elég erős-e lelkem,
Ha a sorsnak súlyosb próbája vár.

Ellenállottam nőnek, hogy könyörge,
Szeretemet hallgattam mint zokog;
Most már jöhet sorsomnak bármi vésze,
Nyugodtan várom, óh erős vagyok!

²⁵² BÉRCZY Károly: *Madách Imre emlékezete (Olvastatott a Kisfaludy-társaság 1866. február 6-án tartott ülésén)*. = MADÁCH Imre: *Összes művei. I. Lírai költemények*. Kiadta GYULAI Pál, Athenaeum, Budapest, 1880. XXIX. (A továbbiakban: MADÁCH 1880)

Nem törekszem kimeríteni semmilyen vonatkozásában a problémát, épp mivel nem a Gyulai Pál által átrendezett, alterált szöveghelyek summázására törekszem, hanem a változtatások értelemképző jellegének a hangsúlyozására, s hogy ez az értelemképzés épp a szövegkritika révén realizálódik. Megemlíteném azonban a Gyulai-féle szöveggondozásnak néhány olyan, a Madách kötettervéhez képest jelentésmódosító lehetőségét, amely Madách összes verseinek 1880-as kiadásában nemcsak egyetlen ciklus, hanem az egész szöveg szintjén erőteljesen értelemképző jelleggel bír.

Egyik ilyen eljárás az, amikor Gyulai egyik ciklusból a másikba emeli át a szövegeket. Így ezek nemcsak teljesen más szövegkontextusba, cikluspozícióba kerülnek, hanem nagyon gyakran a hozzájuk való viszonyulás prediszpozíciós keretei is megváltoznak. Példának okáért, *Az előőrs* Madáchnál legendaként vagy/és regeként olvasódik, s így a cikluscímadó műfaji paratextus révén elsősorban műfaji, és ezen belül más műfaji prediszpozíciók adódnak, mint akkor, ha Gyulai szövegkritikai munkája révén a *Tábori képek* elnevezésű ciklus valamely darabjaként olvassuk. Ez utóbbi esetben ugyanis például nemcsak, hogy elveszíti a fikcionális fele tendáló jellegét, hanem *A honvéd* párjaként elsődlegesen mint mimetikusságra törekvő szöveghez fordulunk hozzá, ezen túlmenően viszont erodálódik az a tulajdonsága, amely önön műfaji hovatartozására és erre a hovatartozásra rámutató megformáltságra hívná fel az olvasói figyelmet.

A műfaji vagy tematikus prediszpozíciós értelemkülönbségek akár nagyobb mérvűek is lehetnek. Például magának a románcnak és a balladának a fogalma értelmeződik át, amikor a Madách elképzelésében identikus című ciklus darabjainak egy része úgy kerül át Gyulainál a hatodik egységet képviselő *Rajzok és képek* ciklusba, hogy időközben a románc és a ballada mint cikluscímadó, átfogó érvényű paratextus teljességgel eltűnik. Tehát nemcsak az olvasás műfaji prediszpozíciói változnak meg, hanem az is láthatóvá válik, hogy az ugyanazon szövegek mentén elgondolt diakrón műfaji fogalmak értelmezésében micsoda tagság lehetséges eltérő szöveghasználók esetében.

A prediszpozicionális feltételek eltérését vizsgálva az sem elhanyagolható, hogy Madách kötetterve két rész köré tömörítette a kiadásra kiválasztott verseket, és a részeknek a különböző típusú arányosságai, illetőleg a ciklusoknak az egymáshoz való viszonya Gyulai kiadásában radikálisan átalakul. Hisz ez utóbbi egyetlen tömbként mutatja fel Madách lírai szövegeit, valamint kiiktat és eltérően pozicionál egyes ciklusokat: például a *Tábori képeket* vagy a második részből a *Leveleket*, miáltal – hogy az utóbbi esethöz maradjak – például a *Levelek* és az *Epigrammák* ciklus által hordozott viszonylat tűnik el teljességgel, és egy új ciklusközi viszony jelenik meg, az amelyet az *Elmélkedések* és az *Epigrammák* kapcsolata hordoz. Ezáltal – hogy csak egy aspektust említsek fel – a megszólalás bölcséleti lehetőségei kaphatnak nagyobb hangsúlyt Gyulainál, míg a másikkal kapcsolatos által hordozott élményközlő jelleg, és annak a hangsúlyozása szorul kissé háttérbe, hogy az élmény elmondásának milyenségét és egyáltalán elmondhatóságát alapvetően meghatározzák a megszólalás műfaji feltételei.

A prediszpozíciós feltételek során relevánsnak gondolom azt is, hogy Madách elképzelésében a lírai költemények két keretvers közötti térben látszanak megszólaltathatóknak. Ezek előbbike, a *Sárga lomb* magát az egész kötetet az emlékezés aspektusainak a perspektívájába állítja: azokra az összefüggésekre figyelmeztet, amelyek a megtörtént dolgok, megjelenítésük és a hozzájuk való viszony árnyalataiban artikulálódnak. A Gyulai-féle kiadásban ugyanez a szöveg teljesen más strukturális pozícióba kerül, a *Benső küzdés* ciklus legvégére²⁵³, így legfőbb maga is „benyomásként” (vagy záró helyzete révén, valamiféle ilyen jellegű

---

²⁵³ MADÁCH 1880. 64.

konklúzióként) funkcionál, de semmiképpen sem a teljes kötetre vonatkoztatható olvasati keretfeltételként. Így magának a keretes szerkezetnek a relevanciája veszik el, hiába marad meg Gyulai kiadásában az *Útravaló verseimmel* a kötet végpontjaként. A hangsúlyeltolódás a keretesség felől a konklúziójelleg irányába nyilvánvaló az utóbbi esetben, hisz az 1880-as szövegkiadás utolsó darabja az *Epilogus* címet viseli már.

Úgy tűnik, a szelekció és újrendezés révén Gyulai egy teljességgel más logikájú, s így más értelemirányokat indukáló makroszöveget hoz létre Madách lírai szövegeinek kiadásával, mint ami a Madách-kéziratokból megmutatkozik. A változtatások sora és azok felvállalása révén Gyulai által (többek közt) a Madách-kiadásban (is) felvállalt diakrón filológusi szerepnek a keretértelmezésében releváns perspektívához vezethet el az a passzus, amely Toldy (lezáratlan) Kazinczy-monográfiájának jegyzeteibe épült bele. Ennek bevezetőjében Toldy forrásait sorolja fel, és többek között egy olyan önéletrajzra hivatkozik, amelynek bevezetőjébe Kazinczy felhasználói utasításai is beépültek: „»A munka maradékimnak leve hagyva, azon tilalommal, hogy azt idegenekkel – megkülönböztetés nélkül – láttatni, annyival kevésbé pedig lemásoltatni ne engedjék; igen nyelvünk s literatúránk dolgozó jobb barátjaival, kik nékem – egy értelemben – úgy maradékim, mint akik származásokat tőlem vették. Ezek írják ki, amit céljaikra valónak látnak, s tegyék, amit annak java kívánni fog.»²⁵⁴ Kazinczy tehát olyan viszonyt feltételez a literátorok között, amely a vérségivel analóg. Így amikor Toldy a hivatkozott önéletírást forrásként felhasználja, nemcsak a Kazinczy által felvázolt genealógiába lép bele helyeslően (és legitimálja ezáltal önnön megszólalói pozícióját is), hanem megerősíti azt a szereptudatot, amely az irodalmi szövegekről való beszédet, vagy az azokkal való szövegkritikai bánásmódot e viszony jegyében egy zárt, a vérségi kötelekkel egyenértékű viszonyok által összefűzött közösséghez rendeli. A bármiféle alterálás kompetenciája eszerint csupán az e közösséghez tartozókat illetné meg. Látható, hogy a szövegkritikusi szerepkör igazából egy olyan irodalmi mezőbe helyeződik be, amelyben a feltételezett irodalmi tudás és megengedett praxis egyenlőtlen eloszlású: éles határt húz azok közé, akik az áthagyományozott szövegekkel bánhatnak és azok közé, akik nem. Az így tételeződő kompetencia felől gondolhatja el magát a szövegkritikus mintegy a szerzővel analóg döntésekre képesként és hivatottként, az irodalmi szövegek szerzői produkciója és szövegkritikusi alterálása tehát kvázi-azonos minőségűnek minősül.

Gyulainak a Madách-kiadás elveit indokló, már korábban is idézett passzusai *részben* egy ilyesfajta felhatalmazottságra tesznek utalást, amikor a szövegek változtatását természetesként tüntetik fel: „Föl lévén hatalmazva, hogy csak azt adjam ki belőlük, amit jónak látok, mellőztem mindazt, amit akár esztétikai, akár irodalomtörténeti tekintetben, akár a költő jellemzése szempontjából csekély becslésemnek, vagy éppen érdektelennek ítélttem. Az így kiválasztott műveken itt-ott javítottam is, de a javítások nem lényegbe vágók, inkább csak egy pár nyelvhibát igazítottam ki, csak egy-egy tollba maradt szót iktattam be, csak egy-egy mondatnak adtam más fordulatot a mérték vagy a rím kedvéért. Egyszóval csak azt tettem, sőt jóval kevesebbet, amit maga Madách is megtett volna, ha maga rendezi sajtó alá gyűjteményét.»²⁵⁵ Annak tudása, hogy Madách mit tett volna önnön szövegeivel, és ennek a tudásnak a kivitelezése olyan kompetenciát tesz láthatóvá, amely épp az írók közti közösség meglétéből nyerheti eredetét és legitimációját, olyanként tüntetve föl Gyulai szövegkritikai gesztusait, amelyek egy, önszemléleti vonatkozásokról, közösségekről és ezek kompetenciájáról, valamint az irodalmi tudás hierarchikus eloszlásáról való vélekedéseket hordozó rendszernek a részei.

²⁵⁴ TOLDY Ferenc: *Kazinczy Ferenc és kora. Életrajzi emlék 1859–1860*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 195.

²⁵⁵ GYULAI Pál: *Előszó*. = MADÁCH 1880. IV.

Efelől nemcsak az az önkényessége látszik meg a Gyulai-féle szövegkritikának, amit a Madách-líra recepciójának tetemes része emleget²⁵⁶, hanem az az értelemrend, amelyből a szövegkritikai eljárások egésze logikusnak és értelemtelítettnek tűnik, s így az értelmezői figyelem azok fele a konzekvenciák fele fordulhat, amelyeket Gyulai Madách-kiadása kivált. A szövegkiadás így úgy mutatkozhat meg, mint ami alapvetően értelmező jellegű, s ilyen mivoltában egy rész-életművet hoz létre. Magát a diszciplínát pedig olyan kérdések fókuszában mutatja meg, amelyek rákérdeznék: az írói életművek mibenlétére (ti. hogy mettől meddig terjed azoknak a szövegeknek a száma, amelyek az írói oeuvre részeinek tekinthetők), s ezen belül azt, hogy milyen szempontok alapján tekinthető egy életmű életműnek (milyen kritériumok alapján tagolhatók a szövegek, pl. esztétikai, biográfiai stb.), mennyire, milyen eszközökkel, illetőleg, hogy mikor és ki által alakítható az oeuvre (milyen szövegválogatási stratégiák megengedettek, mettől meddig terjednek ezek – ti. a részleges exklúziótól a teljesig –, ki gondolhat szöveget, és honnan ered a felhatalmazottsága, mikortól lehet szöveget gondolni – ti. az író életében vagy halála után) stb.

Azt kívánom szemügyre venni a továbbiakban, hogy hogyan funkcionálnak egy eltérő közegben, egy eltérő korpusz esetében azok az elvek, elképzelések, eljárások, amelyek révén Gyulai korábban például a Madách versei kapcsán eljár.

Az 1860-ban, az Erdélyi Múzeum Egylet egyik tudományos ülésén elhangzott *Adalék népköltészetünkhöz* az intézménynek azt a korábbi, látszólag hiánypótlónak minősülő döntését járja körül, amely „néphagyományaink gyűjtésére szólítá [!] föl s legalább részben folytatója akar lenni azon nevezetes mozgalomnak, mely költészetünket megtermékenyítette, nyelvészetünknek annyi becses adatot szolgáltatott s még öskérdésünkre is vetett egy pár halvány sugarat”.²⁵⁷ Érdemes fölfigyelni arra, hogy azok a folklórszövegek, amelyeket Gyulai hiánypótlóként és értékesként fölmutat, milyen értékek hordozóiként jelennek meg. Az *Elindula Ajgó Márton* kezdetű először is *eredetisége* folytán emelkedik ki: nem téveszthető össze semmiféle hazai és külföldi balladával, egyedi, megismételhetetlen alkotás. S ha más balladáknak látszólag van is analóg megfelelőjük bármelyik honi vagy máshoni közegben, ők maguk is tágabban értelmezve ilyenek, hisz „[a] valódi eredetiség mind a nép-, mind a műköltészetben nem annyira a tárgyban, az alapeszmében rejlik, mint a szellem fölhaladó és főként alkotó erejében”.²⁵⁸ Tehát a folklórszövegek tágran értelmezett eredetisége eszerint nagyon is közel áll a megformáltsága révén egyedivé váló szöveg szépirodalmi eszményéhez, s a tárgyában is egyediséget, a mimetikusság látszólagos kiküszöbölését és utánozhatatlanságot felmutató szöveg ezen túlmenően csak értékesebb lehet.

Ám az előbbi szöveg bizonyos sorai látszólag nem ütnek meg a tökély ilyesfajta fokát: „Sokkal alaposabb vád lehetne az, hogy Ajgó Mártonnak a fára mászása nincs indokolva. E vád valóban igaz, pedig talán nem lett volna bajos megtalálni a legegyszerűbb és

²⁵⁶ [PALÁGYI Menyhért]: *Madách kiadatlan költeményei*. Jelenkor 1896. (I.) december 6., 641–646.; [PALÁGYI Menyhért]: *Madách kiadatlan költeményei*. Jelenkor 1897. január 31., 65–68. (Például az általam felvetett perspektíva felől a Palágyi által felvetett összességnek a kérdése („az Athenaeum-társulatnak Madách Imre *Összes Művei* című háromkötetes kiadványa még egyáltalán nem tökéletes gyűjtemény, és teljességgel nem felel meg annak, amit címe ígér.” PALÁGYI (*i. m.* 1896. 641.) azért nem releváns, mert Gyulai, akárcsak példának okáért Toldy korábban hivatkozott Csokonai-kiadásában nem a ‘mennyiségileg fellelhető összes’ (tehát kizárólag mennyiségi), hanem ‘az épp aktuális értékek felől értékesnek minősített’ (tehát egy hangsúlyosan minőségi) értelmében használja az *összes, minden* (munka/mű) fogalmát.

²⁵⁷ GYULAI PÁI: *Adalék népköltészetünkhöz*. = Gy. P.: *Kritikai dolgozatok 1854–1861*. MTA, Budapest, 1908. 308.

²⁵⁸ MADÁCH 1880. 313.

legtermészetesebb indokot. Az ily fogyatkozás egyébiránt néha a legszebb mondákat sem kíméli [...], mert a mondák sorsa sajtászerű, tulajdonképp a szájról-szájra adás dolgozza föl, alkotja össze őket, egyik teljes egészé domborodik ki, a másik az alakulás bizonyos fokán marad, a harmadikból kikopik egy rész, a negyedikhez oly toldások ragadnak, melyek egészen megzavarják.”²⁵⁹ A folklórszövegek egyik legnagyobb potenciális hibája és egyik legérzékenyebb pontja tehát eszerint a hagyományozódásnak a módja, az a közeg, amelynek „pontatlan” hagyományozó stratégiái révén kevés szöveg érheti el a kidolgozottságnak: a kerekded szerkezetnek azt az eszményét, amelyet hordozva változatlan módon elfogadható lenne a Gyulai-féle eszményi szöveg felől. Az írásbeli hagyományozás, mint ami a szóbeli hagyományozás relacionális megfelelője ebben a rendszerben, akár kimondatlanul is értékesebbnek minősül, hisz a szövegek átadásának olyan közegét képezheti, amely kvázi-változatlan módon, érdemi alterálástól mentesen tudja biztosítani a tökéletes szöveg hagyományozását. Viszont ez a szöveg már nem az a szöveg: ez az írás közegében nyilatkozik meg, s mint ilyen „tartósabbnak”, „pontosabbnak” s ebből kifolyólag értékesebbnek bizonyul a másik típusú szövegénél, amelynek természetes közega a hangzó beszéd: Gyulai perspektívájából egy tökéletlen hagyományozó közeg, amely így csöppet sem meglepő módon ritkán hozhatja létre az általa nagyra értékelt szövegfórmát.

Molnár Anna balladájának egyik alapvető megítélési kritériuma Gyulai számára a „széptani becs”²⁶⁰, s a Marosszékről származó rab ifjú panaszának egyik versszaka is „valóságos művészi versszak, melyet alig lehetne jobban megírni”.²⁶¹ Majd azért látszik örülni, mert „egy pár olyan költemény is van a kezeim közt, melyek a Tisza partjairól vándoroltak bérceink közé s itt szájról-szájra adva *sokkal szebbekké váltak*”.²⁶² A szépen/művészi elbeszélte esemény és a szép szöveg eszménye az értékességnek olyan jellemzőit köti a konstituált tárgyhoz, mint az esemény megformáltságának esztétikuma, az esemény szövegi megjelenítésének esztétikai kvalitásai.

A Szépirodalmi Figyelő 1862-es évfolyamában Gyulai több ízben is körbejárja a kérdést. Az *Adalék népmeséinkhez*²⁶³ Arany Merényi-bírálatát érintve arról számol be, hogy egy általa közölt népmesének Arany egy „teljesebb, szebb, költőibb”²⁶⁴ változatát említi, s fölvázolja azt a folyamatot, ahogyan maga is az ilyen tulajdonságokkal felruházott *invariáns* keresésére indul, megnevezve mindazokat is, akiktől felgyűjthetőnek vél egy ilyen szöveget: „mindent elkövetem, hogy e mesét teljes épségben megszerezhessem. Kérdeztem gyermeket, vénasszonyt, ifjú leányt, dajkát, kocsist, szóval mindenkit, kitől valaha csak mesét hallottam. Mindhiába. Aki tudott is róla valamit, csak elmosódott töredékekre emlékezett.”²⁶⁵ A töredékként megnevezett variáns jól láttatja azt a logikát, amely a variáns és az invariáns viszonyát az egész és a töredék relációjaként képzelel el, mely reláció már eleve jelentéshordozó diktómiaként funkcionál a korabeli szépirodalmi szövegekre vonatkoztatottan

---

²⁵⁹ Uo. 318–319.

²⁶⁰ Uo. 319. A széptani becs nem az egyetlen értékmérő Gyulainál sem (vö. pl. *i. m.* 337.), ám a folklórszövegek értékének eldöntésében alapvető kritérium.

²⁶¹ Uo. 330.

²⁶² Uo. 335. [kiemelés tőlem – T. Sz. L.]

²⁶³ GYULAI Pál: *Adalék népmeséinkhez*.. = Gy. P.: *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850–1904*. MTA, Budapest, 1927. 50–54. (eredetileg: Szépirodalmi Figyelő 1862 (II.), 9. sz., 132–134.)

²⁶⁴ GYULAI Pál: *Adalék népmeséinkhez*.. = Gy. P.: *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850–1904*. MTA, Budapest, 1927. 50.

²⁶⁵ Uo. 51.

(gondolok példának okáért arra, hogy a Gyulai-féle, kritikai jellegű Vörösmarty-kiadásban a töredékek a zsengekkel egy kategóriába kerülve, a kiadás legutolsó helyét foglalják el²⁶⁶, tehát már hollétükben jelentéssé, hisz roppant közel állnak ahhoz a pozícióhoz, amelyet a kétes/bizonytalan szerzőségű szövegek számára jelölnek ki más korabeli edíciókban). Az invariáns összeszerkesztés útján hozható általában létre, vagy ahogyan Gyulai megfogalmazza a *Két ó-székel népballadában*, a mechanizmus akceptált és elutasított változatait is kijelölve: „[Gaal György] [a] kiegészítést valamely mese különböző variánsaiból eszközölte-e, vagy saját fantáziájából, mi lehet költői érdem, de sehogy sem gyűjtői”²⁶⁷.

Az *Adalék népmeséinkhez*ben leírt keresési folyamat nemcsak az invariáns értelemben vett tökéletes szövegre irányul, hanem arra is, aki ilyen szövegeket tud elmondani, még akkor is, ha az elmondó helyét általában a rögzítő foglalja el, a meseíró, aki nem a gyűjtőt hallgatja, hanem asztala fölé görnyedve ír, javít, szerkeszt, igazít: „Sok függ attól is, vajon kitűnő vagy ügyetlen mesemondótól hallunk-e valamely mesét. Ezért igyekezzenek a gyűjtők kitűnő mesemondókat keresni, amely meséket pedig netalán emlékeikből írnak le, jó lesz egész elfogulatlanul átadni magokat gyermekkori benyomásaiknak.”²⁶⁸ A tökéletes mesemondó, a specialista, aki profiként termeli a normáknak megfelelő szöveget, a közösségi természetű, s így bizonyos értelemben személytelen nép fogalmán túlmenően látni engedi a szerzőségnek egy olyan fogalmát, amely a minőségi/értékes szövegek eredőjeként különleges képességű szerzőt gondol el.

A folklórszövegek tehát roppant értékesnek minősülnek (akár a múlttól való tudás közvetlen forrásaiként, akár a magyar irodalom potenciális változási irányát illetően), de – legalábbis Gyulai felől nézve – nem vagy éppenséggel ritkán tökéletesek. Fontos látni azt, hogy azoknak az értékeknek az eldöntése, amelyek felől kvalitástelnek minősülhetnek ezek az alkotások, vagy egyáltalában azok az ágensek, akik eldöntik, hogy melyik szöveg értékes és melyik nem, a folklórszövegekhez képest más irányú kulturális rendszer részei. Olyané, amelynek alapvető értékeiként – az előbbi szövegek nyomán – az esztétikum, a tagolt, kerek szerkezet, a valamely kánoni műfajba való illeszkedés, emelkedett nyelviség jelennek meg. Ami még érdekesebbnek tűnik: hogy a folyamat szövegfogalomra irányul, s így a népiesség kérdése alapvetően és elsődlegesen a népi *szövegek* kérdéseként tevődik fel, az írást nevezve meg a tökéletes szövegek termelési és/vagy végső kialakítási módozataként. Az a diszciplína, amely például Gyulai esetében érvényt szerez az invariáns, esztétikai kvalitással rendelkező szövegfogalomnak, kánoni módon egy bizonyos irodalomfogalomon iskolázott filológia. Jól látható efelől, ahogyan a népi kultúra, egy, a kánontól számos mozzanatában eltérő kultúraszegmenssel való találkozását egy olyan diszciplína szabályozza, amely aztán az elit normái szerint értelmez: értékkel, válogat, rendez. E tevékenységében a századközépi filológia nem-

²⁶⁶ „Visszatetsző, hogy egy oly költő munkái, mint Vörösmarty, a magok idejében nagyrészt még közönség elébe sem bocsátott kísérletekkel nyílnak meg, s mintegy lehangolják az olvasót. Ezért 1821–1826. [!] írt versei közül csak azokat vettem föl e kötetbe, melyeket verseinek 1833-ban kiadott gyűjteményébe maga is fölvet; amelyeket pedig nem vett föl, *Ifjúkori kísérletek* címe alatt áttettem a XII-dik kötet végére, hol, aki Vörösmarty ifjúkori fejlődését kívánja vizsgálni, szintén megtalálhatja. Ez eljárásom, úgy hiszem, nem szorul mentségre, mert Vörösmarty iránti kegyeletből és Vörösmarty szellemében cselekedtem.” VÖRÖSMARTY Mihály: *Minden munkái*. I., rendezte és jegyzetekkel ellátta GYULAI Pál, Ráth Mór, Pest, 1864. 213–214.

²⁶⁷ GYULAI Pál: *Két ó-székel népballada*. = Gy. P.: *Kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye 1850–1904*. MTA, Budapest, 1927. 95.

²⁶⁸ [GREGUSS Ágost]: *Felhívás a Kisfaludy-Társaság Népköltészeti gyűjteményének újabb folyamára*. = GYULAI Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 619. (A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 5.)

csak értelmező jellegüként mutatkozik meg, hanem olyanként is, amelynek nemcsak poétikája, hanem politikája is van: értékei komplex hatalmi erőterekbe íródnak bele, s így elkerülhetetlenül érték- és érdekérvényesítő jellegű. Efelől a történeti filológia és szelekciós, kombinációs stb. eljárásai olyan (a különböző közegeket és diszciplínákat transzcendáló) diszciplínát mutatnak meg, amely egy adott kultúrafogalom tartalmait is hordozza és érvényesíti.

Elidőznék egy kevésbé egy olyan kérdésnél, amely az előbbi margóján vetődik fel, és a Gyulai–Kriza (csupán részben rekonstruálható) levélváltás korpusza alapján problematizálható.²⁶⁹

1862. október 29-én Kriza örömmel tudósítja Gyulait, hogy a *Vadrózsák* nyomdai munkálatai jól haladnak: „A 31-ik ívnek a közepén végződnek a *Népmesék*, mindössze 20-ból álló. Most kinyomtatva azokat, meg fogja lepni, kivált a nem székely olvasót a székely tájnyelvnek naivsága, némi megható jóízűsége. Szíveskedjék Ön megvizsgálatni, s bár egy sorral nyilatkozni a *Népmesék* összes hatása felől. Annyit legalább tettem, hogy előttem tán ilyen tájnyelvies alakban senki még ennyi irodalmi dolgot nem adott ki. Én a legminutiosusabb szorgalommal jártam utána, hogy az utolsó hangig, jottáig minden sajtóságos székely legyen benne; de azért lehetnek s lesznek is hibák benne, azt nem tagadom, de legnagyobb részök, igaz való, hogy csupádas csupa siculismus, mintha száján pökte vóna ki egy székej embör, vagy asszonyembör-féle, vagy ember a népnek legalsó rétegébül.”²⁷⁰ A hűségnek ez némiképp eltérő értelmezése, mint a Gyulaié, aki szerint – amint Kriza válaszleveleiből kiderül – a népköltészeti és a „nyelvészeti” gyűjtés két különálló feladat. Innen nézve a hűségnek az az értelmezése, amelyet Kriza magáévá tesz, csupán egy szűkebb, szakközösség felől lehet legitim.

Krizának magának is kételyei támadhattak, hisz a *Vadrózsák* előszavában az esetleges tévedések kiváltó okát épp a lejegyzés hogyanjához köti: „Ily sokat ölelni akarás mellett, meg lehet, keveset fogtam szorítani. A nyelvjárási s hangejtési legkisebb árnyalatokat is kiszínelni akarva, tán főbb sajtóságok, a kifejezés, a beszéd igaz székelyessége ellen fogtam véteni. Tán nem mindenütt van megőrizve az a tiszta édes gyermeteg hang, az a természetes üde arcszín, ez örökké vonzó bája a népelve igaz szülöttjeinek.”²⁷¹

S újabb, Gyulainak szánt folklóralkotásait 1862. november 7-én kelt levelében így ajánlja: „Én úgy hiszem, hogy már a *Vadrózsák*ból adhatok a *Részvét könyvébe* úgy, hogy amint írja, »megtartsam a székely ízt, de nem a pontos tájszólást«. Ezt annál is inkább tehetem, mert a *tájszólás úgy is inkább a tudósokat érdeklendi, nem a nagyközönséget*. Válasszon ki tehát akár a háromszéki, akár udvarhelyszéki mesék közül [...] és írja meg nekem, miket készítek el székelyes ízzel, vastagabb lére eresztés nélkül – s az írt időre meglesz, vagy éppen az utolsó időt írja meg. A balladák közül szintén e szerint elkészíthetek, egy párt jelöljön ki ön.”²⁷²

A levélváltás érdekesen szemléltetheti az eltérő filológiai elképzeléseknek épp differenciálódó rendszerekbe való tagolódását. Gyulai egy olyan irodalomfogalom keretei között szemléli a

²⁶⁹ A levélváltás egy része valószínűleg végképp elveszett, Krizának a Gyulaihoz írott levelei maradtak fenn belőle. Ezek az OSZK Kt Levelestárában lelhetők fel, innen idézem őket, korábbi, 1911-es közlésüket is figyelembe véve (*Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Szerk. KRIZA János, Athenaeum, Budapest, 1911. 378–416. A továbbiakban SzNGy)

²⁷⁰ SzNGy XII., 389–390.

²⁷¹ KRIZA János: *Előszó*. = *Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye FARAGÓ József gondozásában*. Kriterion, Bukarest, 1975. 36.

²⁷² SzNGy XII. 396. [kiemelés tőlem – T. Sz. L.]

folklórszövegeket, amely reprezentációs módozatokként fogja fel őket s olyan olvasók közösségét kapcsolja hozzájuk, amelyek érdekeltek, sőt egyformán érdekeltek ezeknek a szövegeknek a befogadásában, hisz magukat, önnön értékeiket pillanthatják meg bennük.²⁷³ Ebben a rendszerben viszont a tudás hierarchikusan oszlik el: a közvetítő szerepe a legfontosabb, ő az, aki reprezentációs kompetenciái folytán válogathat a szövegek között, dönthet azok értékéről, s módosíthat azokon.²⁷⁴ Ez a szerepkör a kultúrát alapvetően irányítandóként szemléli, és tökéletesítőinek épp annak szükségszerű módosítását szánja, a módosítás értelmes irányairól való tudással és kompetenciával ruházza fel őket.²⁷⁵

Kriza tervezett és csupán részben megvalósított eljárása, amely célként épp a paraszti mese-mondó önálló hangjának²⁷⁶ megszerzését tűzi ki, s így a közvetítést és a közvetítői szerepet torzítóként értelmezi, diszciplináját egyben a Gyulai által értett irodalmon kívül igyekszik pozicionálni. Így szövegkritikája szükségszerűen más, a korábitól eltérő elvek, eszmények jegyében artikulálódik: az esztétikai és etikai értékek már nem mindent fölülmúlóak (például egy káromkodás lejegyzéséért is képes ugyanannyit fáradozni, mint egy etikai szempontból kifogástalan ballada rögzítéséért), az alterálás nehezen képzelhető el, a rögzítés hogyanja problematizálódik.

A Gyulai–Krizsa csonka levélváltás felől épp a filológiai eljárások, a filológia használata/pragmatikája mentén látszanak artikulálódni azok az irodalomfogalombeli differenciálódások, amelyek eltérő diszciplináris határokat, s az azokat művelők számára eltérő szereptudat-alternatívákat mutattak fel a XIX. század közepén. A filológiák különbsége a diszciplináris beágyazottságokat teszi láthatóvá, s ezzel együtt annak a folyamatnak a dinamikáját és konzekvenciáit is, ahogyan az önállóként és tudományként artikulálódó néprajz kénytelen

---

²⁷³ Csak jelzem, nem részletezném, hisz túllépi az írás kereteit, hogy ez a felfogás jelentésesen kapcsolható a nemzeti eposz befogadóirol való korabeli gondolkodáshoz, tehát úgy tűnik, hogy a befogadók egy adott típusának posztulálása a századközépen nem válik el a szövegek adott típusáról való gondolkodástól.

²⁷⁴ Nagyon jól szemlélteti a tudás ilyesfajta hierarchikus eloszlását, akár szociológiailag is bemérhetően, Kubinyi Ferenc és Vahot Imre kiadványa, a *Magyarország és Erdély képekben* (Emich Gusztáv nyomdája, Pest, 1853.), amelynek előszavában ez olvasható: „A felhívottakon [javarészt szépírók – T. Sz. L.] kívül akárkitől is szívesen fogadunk el dolgozatokat, rajzokat; s az illető rovatokba vágó adatok szolgáltatására ezennel hazafiúi buzgalommal szólítjuk fel Magyarhon és Erdély értelmes és ügyszerető lelkészeit, gazdáit, gyárnokait, bányászait, mérnökeiket, orvosait, tanárait, s az oklevelek és műgyűjtemények tulajdonosait.” (I. m. 3.) Tehát vannak olyanok, akik esetében már eleve feltételeződik a megszólalás kompetenciája, ezen túlmenően meg konkrétan lehatároló az „akárki” értelmezése.

²⁷⁵ A tudatos irányítást illetően például Erdélyi így fogalmaz: „Ha eddig megjárták is a rend és szer nélküli kikanyarodások egyik vagy másik elem és irány felé: azok az ifjúság próbatételei voltak, mai nap inkább tetszik a *tudatos* eljárás.” (ERDÉLYI János: *Népköltészet és kelmeiség*. = E. J.: *Nyelvészeti és népköltészeti, népzenei írások*. (Szerk. T. ERDÉLYI Ilona), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 192.)

²⁷⁶ Nem véletlen, hogy mindebben a szakirodalom többszörös szerepet juttat Aranynak, mint Kriza önállósuló módszertani kísérletei ihletőjének: úgy látom, hogy Arany itt is, akárcsak a „kritika-vita” kapcsán a Szépirodalmi Figyelő révén gyakran próbálkozik azzal, amit Hász-Fehér Katalin Aranyballadákat értelmezve „szemlélődő elbeszélői szerepkör”-nek nevezett (HÁSZ-FEHÉR Katalin: *A szemlélődő elbeszélői szerepkör Arany balladáiban*. Tiszatáj, 1996. október, 37. sz., melléklet): ti. olyan közeg megteremtésére, amelyben a differens elképzelések egyforma értéküként mutatkozhatnak meg, s elsősorban működésükre, következményeikre esik a hangsúly.

az irodalom (és azon belül is, egy integrált irodalomfogalom²⁷⁷) keretei között meghatározni önmagát.

Több következtetés adódik mindabból, amire e tanulmányban rámutattam. Mindenekelőtt megfontolandónak mutatkozik az, ahogyan a szövegkritika a maga diakrón (de, természetesen, nemcsak diakrón!) megnyilvánulásformáiban interpretatív jellegüként mutatkozik meg. Efelől eljárásai, melyek szinkron filológiai elképzeléseinktől néhol radikálisan eltérő elvek mentén építkező kiadásokat hoznak létre, értékes szemléleti összetevőit mutathatják meg annak (azoknak) a kultúra(k)nak és irodalomszemlélet(ek)nek, amely(ek)nek a keretei között létrehozódtak. Specifikus poétikai mellett, nem elhanyagolható értékérvényesítő aspektusa – politikája sem (akár lokálisan Gyulai szövegkiadásaiiban vagy épp az irodalmi népiesség tizenkilencedik század középi történetében mint akkulturációs folyamatban²⁷⁸, akár globálisabban).

---

²⁷⁷ Meghatározására l. HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében (Fáy András irodalomtörténeti helye)*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2000. 58–62.

²⁷⁸ MILBACHER Róbert: „...Földben állasz mély gyököddel...” *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és póriás hagyományának vázlatja*. Osiris, Budapest, 2000.